

אחריות וגאולה: תפקיד המפתח של איוב בסיפור יציאת מצרים

ר' ד"ר איתן טוקר

אבל לענייננו שלנו, מעניינת אותי במיוחד הקריאה הממקמת את איוב ממש בלב סיפור יציאת מצרים:

רבי לוי בשם ר' יוסי בר חלפתא אמר: בירידתן למצרים נולד ובעלייתן מת...

בראשית רבה טז:

לפי מדרש זה, חייו של איוב מקבילים באופן מלא לתקופת שהותם של בני ישראל במצרים. להצעת, אין מדובר פה רק בעוד ניסיון להטות אוזן לרמזים הטקסטואליים העדינים בסיפור ולעגן את איוב בזמן, כי אם בטענה עמוקה יותר: אם בדצוננו להבין את יציאת מצרים, יהיה עלינו להבין את תפקידו של איוב בה. במילים אחרות, דמותו של איוב חיונית לצורך הבנת הגאולה במלוא עומקה. איוב דוחק בנו להבין שעל אף נטייתו הנרטיבית לראות בגאולה עימות ישיר בין טוב טהור ורוע טהור, למעשה גאולה לעולם איננה תהליך "שחור-לבן", שבו מתגמלים כל הצדיקים ומוענשים כל הרשעים – אף לא במקרה של דיכוי מפרך כשל פרעה, או של עבדים הראויים לישועה, כאבותינו ואמותינו. מורכבויות רבות שזורות לאורך התהליך הנפרש משעבוד לגאולה, החל מהשאלה כיצד עלינו להגיב בראותנו את הקברה שלנו הולכת בכיוונים אפלים, דרך השאלה אם אפשר להימנע ממעורבות או שותפות בצורות הדיכוי המערכתית שלה, ועד לשאלה איך להכיר בנזקים המשניים שלבטח ייגרמו.

**דמותו של איוב חיונית
לצורך הבנת הגאולה
במלוא עומקה**

חלקים רבים כל כך מהתנ"ך משקפים את הכוח הטמון ביכולת לספר סיפור. מסעות חייה העשירים של הדמויות ירגשו אותנו לא פעם וימשכו אותנו פנימה. הנרטיבים המשתלבים, המצטלבים, הנטמעים זה בזה ומגבשים עולם עשיר, שבו מתפתל סיפור התורה סביב עצמו, מזמינים את הלומדים והלומדות להרפתקה של מעקב אחר הדרכים שבהן מובילים הנרטיבים השונים אלה לאלה והאופנים שבהם מלמד כל סיפור על חברו. ספר איוב, לעומת זאת, נראה לכל הפחות מנותק, אם לא מנוגד ממש ליתר הקורפוס המקראי. מעבר למסר התאולוגי שלו, שנראה לא עקבי, לא ניתן למקם את איוב בתוך הקשר נסיבתי ברור, הוא אינו נטוע באף תקופה מוגדרת או אירוע מוכר, ודרכו אינה מצטלבת עם אף דמות מקראית אחרת. מהסיפור עצמו לא ברור אף אם איוב היה יהודי. מנותק משאר ספרי התנ"ך, משהו באיוב כמו מרחף מעבר לזמן ולמרחב, תחושה שהובילה את ריש לקיש לקבוע כי "איוב לא היה ולא נהיה" (בראשית רבה, טז:ד).

עם זאת, רוב הקוראים מקרב חז"ל היו עיקשים יותר בניסיונותיהם למצוא בסיפור איוב עוגנים זמניים וגאוגרפיים, ללהק אותו כדמות משנה בדרמות מקראיות אחרות, כמו בהצטלבות עולמות קולנועית, המעניקה לדמות מרכזית מסדרת סרטים אחת תפקיד שולי בסדרה אחרת. הם סרקו את הסיפור בחיפוש אחר אותות העשויים להצביע על הקשר קונקרטי, ומצאו כך את איוב כמעט בכל מקום – בימי אברהם, השופטים, המלך שלמה, ואפילו אחשוורוש.⁴

4 כל הקריאות הללו מופיעות, בין היתר, בבראשית רבה, טז.

5 כך למשל, איוב מאבד חלק גדול מצאנו, כתוצאה מכך ש"אש אֱלֹהִים נִפְלָה מִן הַשָּׁמַיִם" (איוב א:טז), תמונה המהדהדת את מכת הברד, עם ליבת האש שלה (שמות ט:כד). הוא מוכה בשחין (איוב כ:ז), עוד אחת ממכות מצרים (שמות ט:כ-יא). ואולי המכה הרודפת מכולן, כאשר נספים כל ילדיו שעה שקיזות הבית קורסים עליהם – מצוית כנחות במילים: "בְּבֵית אֲחִיקֵם הִכְנוּר" (איוב, יח:כ), כך, נראה שגם מכת מצרים האחרונה אינה פוסחת על איוב.

מידתי בהתחשב בציות הכללי שלו להוראות האל לאורך סיפור בלעם בלק עצמו.⁶ כאן, אם כן, הוא מוצג כמי שקידם אקטיבית את תכניתו של פרעה.

יתרו, חותנו העתידי של משה, אינו יכול לקבל את הצו האכזר של פרעה, אך מכיוון שגם לא יכול היה למנוע אותו - ברח. מעשה זה מזכה אותו בצאצאים - צאצאי משה - שישבו בבית הדין הגבוה של ירושלים העתיקה - הסנהדרין.

גאולה לעולם איננה תהליך "שחור-לבן", שבו מתוגמלים כל הצדיקים ומוענשים כל הרשעים

אבל מבטנו נתון לאיוב. איוב אינו תומך ברדיפה, אך גם אינו מעוניין לאבד את מקומו סביב שולחנו של פרעה. הוא מנסה אפוא לשותק. בין שמדובר בניסיון חלקלק להבטיח יכולת הכחשה סבירה או שמא ברצון לשמור על היכולות להשפיע טובות בהמשך - התלמוד אינו אוהב את השתיקה הזו. די בה כדי להצדיק את מסכת הייסורים הבלתי נתפשת שאיוב נידון לסבול בספר הנושא את שמו. כך הופך ספר איוב מסיפורו של צדיק

מסורות שונות בחז"ל מפרטות בדיוק היכן היה איוב בזמן שהותם של בני ישראל במצרים: בחצרו של פרעה! איוב מלוהק כיועץ מלכותי מרכזי, ממש ברגע שבו מציע מלך מצרים את גזרות השעבוד הראשונות שהובילו למציאות קבועה של דיכוי. ניזכר בתמונה המקראית: פרעה אומר על ישראל "הֲבֵה נִתְחַכְמָה לוֹ" (שמות א:י). המילה "הבה" נשמעת כהצעה יותר מכפקודה או כציווי, כאילו תכניתו של פרעה הושמעה או שווקה לקהל שנכח במקום, בתקווה לקנות את אישורו. התלמוד משלים עבורנו את התמונה:

א"ר חייא בר אבא א"ר סימאי, שלשה היו באותה עצה: בלעם, ואיוב, ויתרו.

בלעם שיעץ - נהרג,

איוב ששתק - נידון ביסורין,

יתרו שברח - זכו מבני בניו שישבו בלשכת הגזית.

בבלי סוטה יא ע"א

בתיאור התלמודי מכבדת ברגע הזה חבורה משעשעת של גויים מפורסמים מן התנ"ך. בלעם, שבהמשך יהיה מעורב במזימות נגד בני ישראל, הוא מועמד טבעי לדגש הרדיפה הזה. שתילתו כאן מסייעת גם להסביר את הסוף הקשה שמצפה לו, שעלול להידאות לא

עבדים היינו

נקודות לדיון

- ♦ האם לספר סיפור על חירות יכול להוציא אותנו לחופשי? כיצד? האם גם עבדים יכולים לספר סיפור כזה?
- ♦ כשאנחנו מרגישים ומרגישות אסירי תודה על משהו מרגש שקרה לנו, נרצה לספר את הסיפור הזה שוב ושוב, למרות ששמענו אותו כבר. איך יכולה התחושה הזו להתקשר להגדה?

מעניין לדעת

- ♦ חלק זה הוא תשובה ל"מה נשתנה".
- ♦ השורה הראשונה מורכבת משילוב של פסוקים מספר דברים פרק ו' ופרק ה'. באופן זה נוצר סיכום קצרצר של סיפור יציאת מצרים.
- ♦ חלק זה עובר מגנות - שהיינו עבדים ושפחות במצרים - לשבח - שה' הוציא אותנו ממצרים.

6 בספר במדבר לא:טז משה קושר את בלעם עם הפנייה של בני ישראל לפולחן האלילי המיני של בעל פעור, אך נראה שהתיאור הזה לא הניח את דעתו של מחבר המדרש. הסבר מספק למוחו של בלעם בחרב.

שהוא מתעסק עם איוב ישראל עולים לים ויורדים ואח"כ אציל את איוב' [...] באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא למשה: 'משה, הרי מסרתי איוב לשטן. מה בידך לעשות? דבר אל בני ישראל ויסעו!'

שמות רבה כא:ז

בתיאור המדהים הזה אנחנו רואים את הקב"ה נוקט טקטיקות הסחה כדי לעכב את המצרים, שאותם, כך נראה, אין הוא מעוניין להביס במהלך מלחמתו רגיל. רק באמצעות השלכתו של איוב אל מלתעות הטורף יוכל ה' לקנות מספיק זמן, זמן שיאפשר לבני ישראל להתחיל בחציית הים. מאין מגיע המדרש הזה? אכן, נראה שיש פער קטן בטקסט המקראי - לא ברור מדוע ה' פוקד פתאום על משה להניע את העם קדימה, כאשר הים טרם נחצה. הנרטיב המועצם שמציע המדרש מספק הקשר נסיבתי לאופי הבהול של הציווי: הקרבתו של איוב לא תחזיק לנצח. אבל למה דווקא איוב? ולמה ליצור הסחה דווקא באמצעות אדם צדיק, בשר ודם, שנדון לייסורים?

המדרש מלמד אותנו שיעור מאתגר במיוחד: לא קיימת גאולה טהורה, נטולת פגיעה באף אדם. תמיד יהיו קרבנות, גם אם אינם ראויים לכך. במציאות תמיד ישנם "איובים" שמשלמים את מחיר השחרור. אכן, יש קול במסורת שלנו שמבטא אינחת ממותם של המצרים עצמם, הלך רוח אוניברסליסטי וחומל, שלפיו לא ניתן לומר הלל שלם בשביעי של פסח מפני שהמצרים טבעו בו בים. אבל לא להגיד הלל שלם זו בקשה מינימלית - מדובר, סך הכול, בבחירה שלא לשמוח לאיד נוכח מפלתם של איובנו. ברמה הפרטית, כל אחד מאותם חיילים מצרים היה נחוש לבצע רצח עם, וכאשר נחו גופותיהם על קרקעית הים, היה זה ניצחון חד-משמעי של הטוב על הרע, של הקרבן על מדכאו. ניצחון הכרחי, כואב ככל שהיה.

אם נרטיב החירות היחיד שביכולתנו לעכל הוא כזה שבו סוף הדיכוי שלנו יגיע ללא כל נזק משני לאנשים הגונים - סופנו להתפכח מהאשליה

המדרש דוחק בנו לעשות צעד נוסף. אל תזילו דמעות רבות מדי על המצרים. הביטו במקום זאת באיוב. אדם צדיק, חף מאשמה, ירא שמיים, שקוע עד צווארו בסיפור שלא הוא יצר. מדוע היה עליו לסבול?

ורע לו לכרוניקה על אודות הגמול הראוי הנקצב למי שאינו מרים קול לנוכח סבלם של אחרים.

איוב איננו אויב העם היהודי כבלעם. הוא איננו סוכן דיכוי, ויכול לפיכך להיקרא צדיק עד יומו האחרון. אבל איוב לא הצליח לנתק עצמו בפועל מהדיכוי, כפי שעשה יתרו, ויהיה עליו לסבול כתוצאה מכך. גאולה לעולם אינה קורית מאליה. היא זקוקה לא רק למושיעים, אלא גם לאנשים בעמדות כוח הנכונים לסכן חלק מכוחם על מנת להפריע את תכניותיהם של הרודפים. בכך כשל איוב. מבין שורותיו של סיפור יציאת מצרים, הוא שואל אותנו: האם בחרת לשתוק שעה שצריך היה להשמיע קול?

איוב נוכח ברגע שבו נהגית תכניתו של פרעה - אבל תפקידו אינו מסתכם בכך. הופעת האורח של איוב בסיפור מסתיימת על הים עצמו, באותו רגע אחרון,

לא קיימת גאולה טהורה, נטולת פגיעה באף אדם. תמיד יהיו קרבנות, גם אם אינם ראויים לכך

שבו עומדת הגאולה להגיע. המצרים סוגרים על בני ישראל, דוחקים אותם בין הים והמדבר. העם מבוהל, גם בשעה שבה מנסה להרגיעם בהבטחות שה' ישיע אותם מהמשבר הזה וימחה את אויביהם הקרובים. ברגע הזה ה' אומר למשה: "מה-תַּצַּעַק אֵלַי דָּבָר אֶל-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל וְיִסְעוּ" (שמות יד:טו). זה נשמע כאילו דבר-מה בדיוק הוכנס לפעולה, וכעת יש לאחוז בו, לנצל את הרגע. אבל מהו? מדרש מתוך שמות רבה משלים את התמונה:

א"ר חמא ב"ר חנינא: בשעה שיצאו ישראל ממצרים עמד סמאל המלאך לקטרג אותן. ור' חמא בר חנינא פירשה משום אביו: משל לרועה שהיה מעביר צאנו בנהר; בא זאב להתגרות בצאן. רועה שהיה בקי מה עשה? נטל תיש גדול ומסרו לו. אמר, 'יהא מתגשש בזה עד שנעבור את הנהר ואח"כ אני מביאו'. כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים עמד סמאל המלאך לקטרג אותן. אמר לפני הקדוש ברוך הוא, 'רבש"ע עד עכשיו היו אלו עובדים עבודת כוכבים ואתה קורע להם את הים?' מה עשה הקדוש ברוך הוא? מסר לו איוב, שהיה מיועצי פרעה, דכתיב בו 'איש תם וישר' (איוב א:א). אמר לו: 'הנו בידך'. אמר הקדוש ברוך הוא, 'עד

גאולה אמיתית, שאיננה אוטופית, תמיד גובה מחירים. לא נוכל להשיג ניצחון טהור של הטוב על הרע – אף לא בסיפור הארכיטיפי שלנו, אף לא עם מעורבותו הישירה של האל לטובת הנתונים בצרה

יותר, כך יגדל שבחו, וכן תגדל השפעתו. הכנסתו של איוב לסיפור יציאת מצרים מעירה את תשומת לבנו למורכבויות הגאולה – העומדים מנגד שנראים תמימים אבל אינם כאלה, האדוקים שבכל זאת תורמים להעמקת הדיכוי, והחפים מפשע שנדרשים לסבול כדי שניתן יהיה להוציא את המשועבדים לגאולה. גאולה אמיתית, שאיננה אוטופית, תמיד גובה מחירים. לא נוכל להשיג ניצחון טהור של הטוב על הרע – אף לא בסיפור הארכיטיפי שלנו, אף לא עם מעורבותו הישירה של האל לטובת הנתונים בצרה. כל שנוכל לעשות, אולי, הוא לחגוג את הגאולות שבהן זכינו, תוך הכרה בכל ההיבטים השונים שבהם הן היו חסרות, בלתי מושלמות.

מכיוון שכזה הוא העולם. השחרור משעבוד כרוך באלימות, כרוך בבחירת מנצחים ומפסידים, כרוך בכאוס ובהפיכה. וכאשר משולחים כלבי המלחמה, לא רק הרשעים נלכדים ברשת. המדרש קורא לנו לנסח סיפורי גאולה מורכבים יותר. אם הגאולה היחידה שביכולתנו לשאת היא כזו שבה סובלים רק הרשעים המוחלטים, כנראה איננו רוצים גאולה באמת. אם נרטיב החירות היחיד שביכולתנו לעכל הוא כזה שבו סוף הדיכוי שלנו יגיע ללא כל נזק משני לאנשים הגונים – סופנו להתפכח מהאשליה. אנחנו עלולים אף להגיע למקום שבו לא יהיה עוד ביכולתנו לשמוח בגאולת עמנו, מפני שכל שנראה יהיה סבלם של אחרים. באמצעות הכנסתו של איוב אל רגע הגאולה על הים, מנסה מדרש שמות רבה לחסן אותנו מפני השגיאה הזו. אנחנו מוכרחים ללמוד לחגוג את חירותנו בעודנו משיירים מבט נכוחה אל איוב. סבלו אינו יכול להאפיל על שמחתנו, ומן העבר השני, אסור לתת להכרת הטוב שלנו לסמא את עינינו מכאבו. ואף אם אמנם שירת איוב את פרעה, יהיה עלינו לראותו כפי שהוא באמת: אדם הגון, ירא שמייים, שמעולם לא רצה בדבר מכל זה.

ההגדה אומרת לנו כי "כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח". על פי הקריאה המקובלת, ככל שנספר את סיפור יציאת מצרים יותר פעמים, כן ייטב. אבקש להציע קריאה מזווית אחרת: ככל שנגדיל את הסיפור, ככל שנעשה אותו מורכב וניואנסי

הרב איתן טוקר הוא נשיא, ראש ישיבה וראש תחום הלכה בהדר. הרב איתן הוסמך לרבנות על ידי הרבנות הראשית לישראל. הוא בעל תואר שלישי בתלמוד מביית המדרש לרבנים באמריקה (JTS) ותואר בוגר מאוניברסיטת הרווארד. כמו כן, איתן הוא עמית בוגר של תכנית וקסנר וממקימי קהילת הדר בניו יורק. ספרו "הן הם יודו – שוויון ותפילה בהלכה", שנכתב במשותף עם הרב מיכאל רוזנברג, ראה אור בתרגום לעברית בשנת 2023 בהוצאת ידיעות ספרים.

tucker@hadar.org

